
MEDBORGARENS RENÄSSANS

GÖSTA BOHMAN

Då den nuvarande grundlagen tillkom ansågs majoritetsprincipen böra prägla utvecklingen på samhällslivets alla områden. Frågorna om medborgarnas personliga integritet och rättigheter gentemot det allmänna förbigicks helt.

För femton år sedan pågick en intensiv debatt mellan socialdemokrater och moderater om tolkningen av begreppet demokrati. Nu förespråkar Göran Rosenberg en aktivering av medborgarskapsbegreppet.

Allt oftare görs numera gällande att den "högervind" som präglade det politiska klimatet under det sena 70-talet och det tidiga 80-talet alltmer avklingat. I Svenska Dagbladet hävdade Janerik Larsson nyligen att den "nyliberala frihetsvinden" förlorat sin tidigare styrka. Sådana påståenden ter sig i och för sig märkliga, inte minst nu när en moderatledd borgerlig regering styr Sverige och redan förverkligat en mängd klart liberala och konservativa reformer som för bara några få år sedan ansågs ogenomförbara. Mycket tyder däremot på att den samhällsekonomiska kris med ty åtföljande hög arbetslöshet, som drabbat Sverige hårdare än många andra jämförbara länder, negativt påverkat för-

troendet för regeringens politik och dessutom dämpat den långsiktiga ideologiska debatten.

Den borgerliga regeringen har haft svårigheter att framträda som helgjuten, klart ideologisk enhet. De samverkande regeringspartierna har haft ett egenintresse att ge uttryck för respektive partiers politiska särart. Detta torde i sin tur ha verkat återhållande på den debatt om demokratins vitalitet som borde ha framstått som en logisk följd av socialismens och kollektivismens uppenbara misslyckanden i land efter land.

Majoritetsdemokrati contra medborgerlig frihet

Det var inte så många år sedan – i själva verket i övergången mellan 70- och 80-tal – som ett intensivt meningsutbyte ägde rum mellan moderater och socialdemokrater om tolkningen av begrep-

GÖSTA BOHMAN har bl a varit partiledare för Moderata samlingspartiet

pet demokrati och om dess samband med marknadsekonomi och enskild äganderätt. Vem minns inte Ingvar Carlssons tafatta och ibland rent löjväckande försök att skjuta medborgarnas kollektiva behov av ekonomisk trygghet i förgrunden på bekostnad av den enskilde individens frihetskrav och rättsstatens legalitetsprinciper. Majoritetsdemokratins kollektiva trygghet ansågs då vara helt överordnad medborgerlig frihet.

Socialdemokraterna förlorade den debatten. Med all sannolikhet påverkade detta både direkt och indirekt utgången av 1991 års riksdagsval. Den nya regeringens regeringsdeklaration var präglad härav. Utredningar tillsattes med uppdrag bland annat att – med den statliga maktutredningens ordval – göra den kollektivorienterade svenska demokratin individorienterad. Men några beaktansvärda resultat torde utredningsarbetet ännu inte ha uppnått. Och den så kallade "Frihets- och rättighetskommittén", med uppgift bland annat att förstärka grundlagsskyddet för enskild äganderätt, har på grund av socialdemokratiskt motstånd hittills åstadkommit bara en trött gäspning.

Att låta självklara strävanden att få bukt med den ekonomiska krisen förhindra en förstärkning av den svenska demokratins kvalitet, vore emellertid det sämsta som den borgerliga regeringen kunde ägna sig åt. Likaså att låta

försök att till snart sagt varje pris uppnå enighet i grundlagsfrågor med de socialistiska partierna förhindra angelägna reformer av vårt demokratiska system. Det föreligger ju obestriddigen – vilket de socialistiska partierna i det längsta torde vilja förtränga – ett klart samband mellan nationens välstånd samt medborgarnas initiativkraft och möjligheter till eget risk- och ansvarstagande.

Grundlagen stärker inte den enskildes ställning

När vår nya, nu trettioåriga grundlag tillkom, hade den föregåtts av mer än tjugoårigt förarbete. Det hade präglats av de närmast föregående decenniernas ekonomiska utveckling och dessutom ägnats mest tekniska frågor. För demokratin centrala spörsmål hade skjutits åt sidan – främst demokratibegreppets innebörd och villkor samt den enskilde medborgarens förhållande till statsmakterna. De då alltjämt starka socialdemokraternas politiska grundsyn blev i allt väsentligt avgörande för den nya grundlagens utformning.

Demokrati blev i realiteten ett slags beslutssystem, enligt vilket politiska avgöranden blev beroende av vad en majoritet kunde enas om. 51 procent av beslutsfattarna gavs makt över 49 procent.

De nya grundlagsreglerna syftade med andra ord icke till att förstärka den en-

skilde medborgarens ställning. Frågor rörande dennes personliga integritet och rättigheter gentemot det allmänna samt i förhållande till enskilda maktkoncentrationer förbigicks. I själva verket ansågs majoritetsprincipen enligt uttryckligt grundlagsstadgande böra prägla utvecklingen "på samhällslivets alla områden". Den enskilde blev "anonym" i förhållande till kollektiven.

Många ord offrades inte heller på marknadshushållningen och dess samband med enskild äganderätt och fri företagsamhet samt dessa faktorer grundläggande betydelse för samhällsekonomi och välbefinnande. Att garantier här för borde ha ingått i grundlagens regelsystem tycks ha varit främmande för den tidens grundlagsfäder.

Medvetandet ökar

Jag är övertygad om att det idag finns klarsynta tänkare även inom det socialdemokratiska partiet – främst inom den yngre generationen – som är medvetna om den svenska kollektivorienterade demokratis brister och därför är beredda att förändra relationerna mellan politikervärlden och "det civila samhället".

Jag anknyter därmed till en ung, före detta radikal socialist som efter moget övervägande och djupsinniga analyser vänt socialismen ryggen. Jag syftar på Göran Rosenberg, som när jag i början

av 70-talet första gången mötte honom var närmast kommunist men omvändes efter några års studier i Förenta staterna. Efter hemkomsten skrev han den för två år sedan utkomna boken "Friare kan ingen vara" – en helt enkelt lysande skildring av den nordamerikanska demokratis uppbyggnad och utveckling fram till Reagan-perioden. Han tecknar den amerikanska revolutionens bakgrund och drar flera paralleller med 1800-talets svenska emigration – om vilken det i andra sammanhang sagts, att det var "Sveriges bästa bönder och sämsta baroner" som sökte sig till det nya landet. Rosenberg anknyter till dagens Sverige när han gör gällande att emigranterna i sina frihetssträvanden sökte sig "undan inte bara umbäranden och svält i hemlandet utan i lika hög grad från en tradition, där frihet bara kunde stivas skrå, stånd, klass, parti eller folkhem".

Rosenberg skildrar hur den amerikanska revolutionens utveckling ledde till spänningar mellan idéer och verklighet som hotade att förkväva och demoralisera de frihetsvärden på vilka revolutionen en gång byggde. "Friare kan ingen vara" är härvidlag intensivt präglad av den välskrivande författarens egen personlighet. Den är intressant också genom sin redovisning av den tidens allmänna europeiska demokratidebatt. Boken borde, möjligen något förkortad, kunna tjäna som obligatorisk studie-

litteratur i dagens internationella samhällshistoria.

Efter sin återkomst till Sverige medverkade Rosenberg vid tillkomsten av tidskriften "Moderna Tider" som tog upp frågor om de politiska och moraliska gränserna för statens makt över medborgarna – om vad vi kan låta staten sköta och vad medborgarna i en demokrati bör sköta själva. Med andra ord om vilken delaktighet för medborgarna "demokratin kräver för överlevnad".

"Medborgaren som försvann"

På grundval av två essäer i "Moderna Tider" gav Rosenberg i våras ut en till omfånget blygsam skrift "Medborgaren som försvann". Bokens tema beskriver han på dess omslag i följande klarläggande ord: "Någonstans på vägen mot det moderna samhället försvann medborgaren. Eller snarare onödiggjordes. Nationens angelägenheter blev en fråga för proffs, experter, organisationer och byråkratier. Demokratin, ansågs det, fungerade bäst ju mindre vanligt folk lade sig i. Under de goda åren var det ingen som lade märke till eller bekymrade sig över medborgarens försvinnande. Nu däremot, i en djup ekonomisk kris, synes förlusten katastrofal. Demokratin har förlorat såväl styrförmågan som manskaper. Kan den stressade demokratin överleva utan medborgare?"

Hur berättigade Rosenbergs frågor är framgår – i vart fall indirekt – av det förhållandet att flera hundra tusen svenska väljare enligt dagens opinionsundersökningar under den korta tiden av två år avvikit från de ställningstaganden som de gjorde i 1991 års val. Vad den snabba omkastningen inom valmanskåren ytterst beror på kan naturligtvis vara föremål för delade meningar. Det mesta talar dock för att där bakom legat total okunnighet om och intresse för de förhållanden och den politik som medverkat till eller orsakat Sveriges nu aktuella kris. Rosenberg belyser detta i sin skrift: – Början av sjuttio-talet var en tid då förväntningarna på politiken skruvades upp till oöverträffade höjder. Politiken ställde i utsikt en skörde-tid utan motstycke. Men förutsättningarna för att ens upprätthålla den gamla skörden eroderades snabbt. De ekonomiska fundamenten för politikens makt började bli synliga. För den som ville se. Men de var få. Den nationella politikens uppfattning om sina möjligheter växte omvänt mot förmågan att styra. Reform-er som skulle öka politikens makt över ekonomin infördes. Nya regleringar, nya band, ökad styrning gjorde bara krisen ännu svårare.

Rosenberg skildrar också övertygande och mer slagkraftigt än flertalet andra samhällskritiker, hur den svenska modellens samförståndspolitik gick i graven under studentvänsterns korta blomst-

ringstid på 1960-talet och hur den i början av 1970-talet ersattes av en ny vänster präglad av miljö-, kvinno- och fredsrelserna. Den ideologiska maktbalans som kan sägas ha åstadkommit under den svenska modellens decennier – och som bröts ned och våldsamt attackerades av studentrevoltens militanta skaror – fick nu som paradoxal följd en växande övertro på statens förmåga att styra välfärds- och samhällsutvecklingen. Vad få diskuterade under dessa år var emellertid den politiska maktens faktiska möjligheter härvidlag. Respekten för fri företagsamhet, industrialism och kapitalism försvann. Företag ansågs lika väl kunna drivas av staten eller facket. Småföretagare kom att betraktas mer som "problem än som tillgångar". Politikens "skördetid" stod antligen för dörren.

Så övergick ekonomins kris alltmer i politikens övermod – sammanfattar Rosenberg. Gräsosarnas storhetstid gick i graven. I ett läge där statens krav på medborgarna logiskt sett borde ha ökat, ökade i stället kraven på staten. "Starka intresseorganisationer kunde, lättare än tidigare, spela ut försvagade politiker mot varandra. Kravmaskinerna hade börjat."

Systemskiftets uppgift

Ur politikens nederlag växte de här åren fram inte bara ett förakt för politiker

utan också för politiken som medel. I Sverige – skriver Rosenberg – började framför allt moderaterna och nyliberala intellektuella tala om behovet av ett radikalt systemskifte, genom vilket de politiska beslutens roll i människors liv skulle reduceras och det lilla samhället tillåtas växa på det stora samhällets bekostnad. Systemskiftets uppgift var emellertid – menar Rosenberg – inte att förändra politikens mål och medel utan att ersätta politisk makt med annan makt. "Mot politik ställdes antipolitik".

Rosenberg kan därvid inte rimligen syfta på den systemskiftesdebatt som moderaterna pläderade för redan i slutet av 1970-talet. Det var ingalunda begreppet "nyliberalism" som moderaterna då argumenterade för. De tog tvärtom avstånd från själva begreppet nyliberalism och hävdade att "liberal människosyn måste förenas med konservativ samhällssyn". Den "nya individualismen" uppställdes som alternativ till den "nya otrygghet" som de menade att fortsatt socialdemokratisk politik måste leda till. De blev härvidlag sannspådda. På det partipolitiska fältet stod emellertid moderaterna då isolerade av tvånget, bland annat att i två borgerliga regeringar inte bryta det samarbete som då – liksom nu – är nödvändigt för att förhindra socialistisk maktutövning.

Härvidlag är det alltså svårt att följa Rosenberg. Det förefaller som om han

argumenterar mot något slags politisk anarki, något som knappast någon seriös systemskiftesanhängare har förordat. Det handlingsprogram som moderata samlingspartiet nu håller på att utarbeta, lär vara helt främmande för sådana tankar. Det torde tvärtom utgå ifrån att den konservativa samhällssyn som partiet alltid förvaltat bygger på den västerländska rättsstatens uppgift att åstadkomma en friktionsfri och trygg social sammanlevnad mellan fria medborgare.

Rosenbergs slutsatser är emellertid värda att ta på allvar: "I ett par decennier har medborgarskapsidén urholkats. Under sjuttioalet av politikens övermod, under åttioalet av marknadens. De människor som handfallna och vanmäktiga möter krisens och nedskärningarnas nit-tiototal, som nu häpna blir upplysta till och med av socialdemokraterna om att de beviljat sig själva förmåner som inte motsvaras av produktion eller inbetalningar till socialförsäkringarna, och som nu i vredesmod vänder sig uppåt eller utåt med krav på åtgärder tror inte längre på sin egen suveränitet i några frågor. De tror att de som medborgare är maktlösa, där medborgare skulle kunna göra mycket".

Den svenska demokratins medborgare har med andra ord förespeglats en makt som de inte besitter, rättigheter som de inte kan förverkliga, möjligheter som inte står dem till buds i deras egenskap av just medborgare. Detta är själva

kvintessensen i det avsnitt i Rosenbergs skrift som bär rubriken: "Medborgaren som försvann".

Aktivera medborgarskapsbegreppet

Den aktivering av medborgarskapsbegreppet som Rosenberg förespråkar torde emellertid inte få de resultat han eftersträvar. I vissa hänseenden kan i själva verket motsatsen bli fallet. Jag syftar inte på hans tanke att återskapa de tidigare småkommunerna. Att med andra ord stryka ett streck över den så kallade kommunreformen som genomfördes under 1960-talet och som reducerade antalet kommuner från ett par tusental till knappt 300 samt ledde till storkommuner med heltidsanställda byråkrater och som försämrade både kommundemokratien och det direkta medborgarinflytandet.

Rosenberg vill emellertid gå betydligt längre i sin reformering av politiken. Han säger sig "vilja se en federal omdaning av Sverige, dvs att kommuner, regioner och stat, var för sig med ett direkt mandat från folket, tydligt skiftar ut makt och uppgifter sinsemellan". Jag skulle vilja – fortsätter han – "att en europaunion tar hand om säkerheten och valutan, att nationalstaten lägger det konstitutionella anständighetsgolvet (grundlag, fri- och rättigheter, brott och straff etc), att regionerna tar hand om åtskilliga av statens nuvarande uppgifter,

och att kommunerna var för sig eller i samverkan, sköter allt som förutsätter direkt kontakt med medborgarna”.

Radikal avreglering krävs

Bortsett från Rosenbergs krav på en övergång till en väsentligt reformerad kommun demokrati, lär emellertid en lösning av den svenska demokratins grundläggande problem inte kunna nås på de vägar Rosenberg anvisar. Det eftersträvade systemskiftet kräver främst en radikal avreglering av dagens genopolitiserade samhälle, en avreglering som återger medborgarna den makt över sin egen tillvaro och därmed sitt inflytande över samhällsutvecklingen som det goda folkhemmets rättsstatsbegrepp en gång syftade till. Klockan kan självfallet inte vridas tillbaka till den

gamla nattvaktarstaten. Men en god bit på vägen skulle vi säkerligen kunna komma med klart uppdragna gränser för det beroendeskapande som kallas demokratiskt, strängt taget bara därför att det vilar på politisk majoritet. Vad som erfordras är en väsentligt vidgad fri sektor för medborgarnas egna prioriteringar och beslut inom ramen för rättsstatliga garantier.

Vad det är fråga om sammanfattades för mer än 50 år sedan av den amerikanske vetenskapsmannen och professorn Walter Lippman i boken "Frihetens samhälle" med orden: "I ett fritt samhälle är det icke staten som förvaltar människornas angelägenheter. Den skipar rätt mellan människor som förvaltar sina egna angelägenheter”.